

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТАТУСНО-РОЛЬОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК СУЧАСНОЇ СІМ'Ї В УКРАЇНІ

У статті аналізуються трансформації, що з'явилися у сфері сімейних стосунків у сучасному українському суспільстві. Головна увага концентрується на проблемах асиметрії сімейних статусів. Посилаючись на результати соціологічного дослідження, автор демонструє, що ієрархія статусів членів сім'ї має тенденції до перетворення. Основна тенденція статусно-рольових змін сучасної української сім'ї – від традиційної патріархальної до егалітарної.

Ключові слова: статус, роль, сучасна українська сім'я.

В статье анализируются трансформации, которые появились в сфере семейных отношений в современном украинском обществе.

Главное внимание концентрируется на проблемах асимметрии семейных статусов. Ссылаясь на результаты социологического исследования, автор демонстрирует, то что иерархия статусов членов семьи имеет тенденцию к преобразованию.

Ключевые слова: статус, роль, современная украинская семья.

The article analyzes the transformation that emerged in the area of family relations in the Ukrainian society.

The main attention is focused on the problems of asymmetry of family status. Referring to the results of a sociological study, the author demonstrates the fact that the members of the hierarchy of status members tend to transformation.

Key words: status, role, the modern Ukrainian family.

Постановка проблеми. Сім'я в якості базового соціального інституту виступає як головний агент первинної соціалізації особистості. Процес трансформації сім'ї випереджає трансформацію всієї стратифікаційної системи суспільства. Мікросоціальні зрушення у сім'ї у багатьох випадках можна розглядати індикаторами майбутніх суспільних трансформацій. Цей факт робить актуальним дослідження різноманітних аспектів сімейного життя. Проте, більша частина сімейних стосунків існує в латентному вигляді, а їх трансформації відбуваються дуже повільно. За цих умов найбільш очевидні зміни відбуваються в області статусно-рольових характеристик сім'ї. Трансформація статусно-рольової структури виявляються основою для побудови пошукової моделі сім'ї, для прогнозування її майбутнього стану, попередження небажаних наслідків.

Швидка трансформація сучасної сім'ї не виключає деформації окремих її складових. Перш за все, це стосується становлення структури сучасної сім'ї. Традиційна статусно-рольова структура не завжди однозначно трансформується в партнерські структури егалітарної сім'ї. Трансформація сімейних статусів супроводжується

чисельними рольовими конфліктами, що вимагають кваліфікованого вирішення. Порушення рольової поведінки в сімейних стосунках або рольова дезадаптація здатна створювати «атрофію ролей», вторинний рольовий дефіцит, рольовий інфантилізм та інші форми структурної деформації сім'ї. Саме тому дослідження статусно-рольових характеристик сім'ї є актуальним у контексті усвідомлення чинників, що створюють несприятливу демографічну ситуацію в Україні, різке зменшення народжуваності пов'язані із загостренням проблем функціонування сім'ї як осередку відтворення населення, зниження її демографічного потенціалу.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблеми трансформації сучасного шлюбу і сім'ї активно досліджують Л. Амджанін, А. Антонов, Р. Ар'єс, О. Балакірева, С. Голод, Р. Зидер, В. Медков, С. Оксамитна, Г. Святненко, С. Филокова, Ю. Якубова та інші. Інтерес до статусно-рольових характеристик сім'ї знаходиться на стику фундаментального дослідження статусно-рольових структур та вивчення особливостей трансформації шлюбу і сім'ї. Проблематика трансформації подружніх ролей не залишилася поза увагою О. Здравомислової, Ю. Карпова, А. Любимової,

Л. Ляшенко, В. Тишкова, Н. Усачової, В. Цмай, І. Шуригіної та інших.

Мета статті – визначити особливості трансформації статусно-рольових характеристик сучасної сім'ї в Україні. Досягнення вказаної мети здійснювалося через постановку й вирішення таких завдань: з'ясувати проблем функціонування сучасної сім'ї в Україні; визначити сучасні структурні зрушення та основні тенденції статусно-рольових трансформацій сучасної сім'ї в Україні.

Віклад основного матеріалу. Загострення проблем функціонування сучасної сім'ї в Україні пов'язано з глобальними змінами у процесах індустріального розвитку та урбанізації, поступовим звільнення сім'ї від виконання виробничої функції. Проте, зрушення на рівні макропроцесів не можна відривати від зрушень на мікросоціальному рівні. Вирішення проблем трансформації сучасної сім'ї в Україні можливо завдяки одночасній концентрації зусиль на макро- і мікрорівнях. Народжуваність як макропроцес не можна відривати від заохочування дітонародження на мікрорівні. На стан функціонування сучасної сім'ї з однаковою силою можуть впливати як розвиток соціальної інфраструктури суспільства, так і структурні зміни в самій сім'ї, відокремлення дорослих одружених дітей від батьків або спільне проживання дорослих дітей із батьками, розподіл влади та сімейних обов'язків згідно із шлюбно-сімейними традиціями або всупереч їм.

Несприятлива демографічна ситуація в Україні і, насамперед, різке зменшення народжуваності, пов'язана із загостренням проблем функціонування сім'ї як осередку відтворення населення, зниженням її демографічного потенціалу. В Україні поглиблюється деформація шлюбно-сімейних відносин, зменшується кількість зареєстрованих шлюбів, збільшується кількість розлучень та вдів, поширюються такі явища, як відкладання шлюбів і народження дітей. Спостерігається масове поширення бездітності та одностатності: дві третини сімей мають лише одну дитину. Середня кількість членів у сім'ї практично не змінюється з 1989 року і становить 3,2 особи (у містах – 3,1, селах – 3,4). Поширюється безшлюбне материнство та соціальне сирітство, 28,6 відсотків дітей, народжених жінками молодше 20 років, є позашлюбними, 17 відсотків сімей з дітьми – неповними (у містах – 19,3 відсотки) [1]. За збереження цих тенденцій до 2020 року, за прогнозами експертів, населення України зменшиться вдвічі.

Сучасні структурні зрушення не пов'язані виключно з традиціями або матеріальними ресурсами. Велике значення у статусно-рольовому становленні української родини набуває комунікативний процес. Необмеженому пануванню чоловіка завдяки економічному ресурсам та владним повноваженням протистоять комунікації та суспільний престиж, які створюють умови для підвищення статусу молодшого покоління. При цьому локальна сімейна структура трансформується в обширну інформаційно-комунікативну мережу.

Головною тенденцією, що висвітлює зміну лидерства, проголошується трансформація традиційного патріархального укладу української сім'ї на егалітарний. Проте поза врахуванням латентного впливу багаторівневої структури спорідненості та особливостей трансформування її мікросоціального середовища, процес прогнозування статусно-рольових зрушень сучасної української сім'ї буде некоректним.

Головним наслідком статусно-рольових трансформацій традиційної української сім'ї є вивільнення сучасних жінок від традиційних сімейних ролей. Це, перш за все, впливає на рівень дитячої соціалізації. Відлучення дітей від матерів посилюється їх бажанням збільшити свою зайнятість у суспільному з метою підвищення не тільки доходів, але і соціального статусу. Нова орієнтація жінок на реалізацію особистісних прагнень підвищує вікові межі вступу до офіційного шлюбу та народження першої дитини, зростання кількості неповних сімей та радикальну трансформацію традиційної сімейної структури.

Зменшення розміру сімей традиційно, без додаткової перевірки, пов'язують із послабленням родинних зв'язків між представниками сімейних груп. Вважається, що в умовах трансформації розширеної патріархальної сім'ї у нуклеарну, втрачається можливість набуття повноцінного досвіду групової взаємодії. У зв'язку з цим найбільш перспективною формою сімейної структури В. М. Лісовий, І. М. Шурма та В. О. Коробчинський вважають «сім'ю-коаліцію», що нагадує відому для України історичну форму сім'ї-громади. Сім'я-коаліція складається з кількох нуклеарних сімей, які підтримують стабільні відносини на рівноправних умовах. На відміну від традиційної, кровноспорідненої сім'ї, коаліції намагаються прискорити розмивання кровноспоріднених стосунків. По суті, вони покликані перетворити механічну, за Дюркгеймом, форму солідарності на гармонічну. Вони прагнуть до партнерських відносин, тому «розірвання відносин між нуклеарними сім'ями не спричиняє глибокого емоційного потрясіння, притаманного кровній спорідненості» [2].

Таким чином, становлення статусно-рольової структури традиційної української сім'ї відбувалося одночасно під впливом фундаментальних історико-культурних та ситуативних факторів. Це уповільнило процес розмивання кровноспоріднених стосунків української сім'ї, які набули статусу фонових. Значення кровноспоріднених стосунків для української сім'ї, перш за все, підвищує сімейний статус жінки. Отже для статусно-рольової структури української сім'ї не характерне асиметричне зростання статусу чоловіка над статусом жінки. Навпаки, головною особливістю статусно-рольової структури традиційної української сім'ї є традиційно симетричні подружні стосунки.

Загальні тенденції формування сучасної сім'ї стосується і української сім'ї, структурні зрушення якої мають суперечливі тенденції. Дослідження

інституту української сім'ї показує, що відбувається «поглиблення гендерної асиметрії у шлюбних та сімейних характеристиках населення», «масова свідомість продовжує залишатися налаштованою на збереження патріархального типу сімей із завищеними очікуваннями на адресу чоловіків, які перебувають у шлюбі, а також у зростанні кількості овдовілих осіб у суспільстві за рахунок жінок» [3]. Подібні тенденції потребують додаткового вивчення як феномена перехідного періоду становлення соціальних відносин в Україні.

Невизначеність стану справ у сфері внутрішньо-сімейних стосунків робить актуальним дослідження і спрямовує їх розвиток, вимагає від дослідника уваги до визначення основного напрямку структурних зрушень сучасної української сім'ї. Головні завдання дослідження статусно-рольових зрушень сучасної української сім'ї: визначити основні типи сім'ї за структурними та статусно-рольовими ознаками; виміряти статусно-рольові зрушення горизонтальних і вертикальних внутрішньосімейних зв'язків, що створюють асиметрію у сімейній структурі; визначити підсистеми в загальній структурі внутрішньосімейних статусів, що впливають на структурні зрушення сучасної української сім'ї.

За результатами щорічного соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України кількісна структура і склад сім'ї практично не змінюється. Дві третини населення України перебувають у шлюбі, зокрема: 60 % – у зареєстрованому, а 5 % у фактичному (громадянському). Близько 35 % населення України живе в нуклеарних сім'ях, 18 % мешкають у трипоколінних сім'ях, 15% мають неповні сім'ї [4]. Отже найбільш поширена в Україні – нуклеарна або проста сім'я, що складається із двох поколінь – батьків та дітей. Вважається, що сім'я завдяки спрощенню структури краще пристосована до сучасного життя порівняно з традиційною, трипоколіною і розгалуженою. У біологічних науках цей вид пристосування отримав назву ідіоадаптації або алломорфозу (від грецьк. *allos* – чужий, інший і *genesis* – походження), коли еволюція відбувається без підвищення рівня організації структури.

Рівень спрощення структури сучасної сім'ї останнім часом надзвичайно зростає за рахунок утворення значної кількості неповних сімей. Ця

кількість знаходиться у прямій залежності з позашлюбною народжуваністю. За статистичними даними в Україні кількість дітей, що виховується в неповній сім'ї чи матір'ю-одиначкою досягає не 15 %, а 21,1 % [4]. Розбіжності у статистичних даних пов'язані з тим, що кількість позашлюбних народжувальників найбільш поширюється серед молодих дівчаток віком до 20 років і серед жінок віком після 30-35 років. Якщо в першому випадку проявляються результати «сексуальної революції» і зниження порогу вступу у статеві відносини, то у другому – відкладання народження дитини задля реалізації кар'єрних домагань сучасних жінок. Дорослі жінки відкладають не лише народження дитини, а й час вступу у шлюб. Подеколи вони наважуються народжувати «для себе» у фіктивному шлюбі.

Висновки. Таким чином, трансформація сучасної сім'ї не є строго еволюційним, лінійним процесом. Ключовим моментом трансформації традиційної сім'ї у сучасну є її статусно-рольові характеристики. До основних тенденцій структурних зрушень сучасної української сім'ї треба віднести спрощення сімейної структури. Найбільш поширена в Україні – нуклеарна або проста сім'я, що складається із двох поколінь – батьків та дітей. Завдяки спрощенню структури, сім'я краще пристосована до сучасного життя порівняно з традиційною, трипоколіною і розгалуженою.

Становлення статусно-рольових структур сучасної сім'ї в Україні відрізняється значним впливом історико-культурних традицій. Українську сім'ю відрізняє традиційна включеність у розгалужену систему спорідненості та висока конвенційність. Провідну роль в українській системі спорідненості грають кровноспоріднені стосунки, система посвячення та традиційні форми духовної спорідненості. Завдяки включеності у розгалужену систему спорідненості для статусно-рольової структури української сім'ї егалітарні стосунки подружжя є цілком природними. Статус чоловіка в українській сім'ї не є однозначно пов'язаним із лідерством, як це прийнято у сім'ях патріархального типу. Завдяки цьому, статусно-рольові відносини, що набувають динамізму, справляють враження недостатньо керованих та неструктурованих процесів тільки на перший погляд. Більш уважний погляд дає підстави для визнання закономірних тенденцій, що потребують подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про схвалення Концепції демографічного розвитку на 2005-2015 роки / Розпорядження... 8 жовт. 2004 р. № 724 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 41. – С. 32-42. – (Концепція демографічного розвитку на 2005-2015 роки).
2. Лаже О. В. Особливості первинної соціалізації в сучасному суспільстві / О. В. Лаже // Соціальні технології. – 2010. – № 45. – С. 90-95.
3. Сучасна українська сім'я: медико-соціальні аспекти : [монографія] / В. М. Лісовий, І. М. Шурма, В. О. Коробчинський та ін. – Х., 2009. – 208 с.
4. Паніна Н. В. Українське суспільство 1994-2005: соціологічний моніторинг / Н. В. Паніна. – К. : ТОВ «Видавництво Софія, 2005. – 160 с.

Рецензенти: Осипов А. О., д.філос.н., в. о. професора;
Гавеля В. Л., д.філос.н., професор.

© Борщ К. К., 2012

Дата надходження статті до редколегії 14.10.2012 р.

БОРЩ Костянтин Костянтинович – кандидат соціологічних наук, доцент Ужгородського національного університету.

Коло наукових інтересів: соціологія сім'ї.